

Ajattelun uskonnolliset sisällöt ja rakenteet

Matti Kamppinen

Ilkka Pyysiäinen: *Magic, Miracles, and Religion – A Scientist's Perspective.* AltaMira Press, Walnut Creek 2004. 277 s.

Richard E Nisbett: *The Geography of Thought – How Asians and Westerners Think Differently ... and Why.* The Free Press, New York 2003. 263 s.

Taolaisuuden keskeinen prinssiippi Tao koostuu ristiriitaisista ominaisuuksista, saavuttaa päämääränsä tekemättömyyden avulla ja antaa ajan tehdä tehtävänsä. Hindulaisuuden Brahman ilmenee kosmoksen emergenttinä hyökynä joka sulauttaa kaiken itseensä, tosin ilman että siitä välittää. Kristinuskon peruspalikoista Jumala ja Jeesus ovat aktiivisia toimijoita, jotka suunnittelevat, tahtovat ja kiukustuvat ihmisten tapaan. Uskonnot ovat kovin erilaisia todellisuuksia, joissa ei pärjää samanlaisilla päätelyskeemoilla.

Uskonnolliset ainekset vaikuttavat muiden kulttuuristen systeemien tapaan ajatteluun ja toimintaan, lähinnä tarjoamalla sisältöjä, reuna-ehtoja, päättely- ja toimintakaavoja. Arvioitavat kaksi kirjaa lähestyvät ajattelun uskonnollisia aineksia vastakkaisista suunnista. Uskontotieteilijä Ilkka Pyysiäinen jäsentää uskonnollisen tason ilmiöitä kognitiivisten mekanismien avulla, kun taas psykologi Richard Nisbett tarkastelee kysymystä miten uskonnolliset ainekset vaikuttavat kognitiivisiin prosesseihin kuten päätelyyn. Mutta katsokaamme ensin miten uskonnolliset ainekset voidaan jäsentää osaksi inhimillisen toiminnan yleistä teoriaa.

Arkipsykologia ja intentionaalinen systeemiteoria

Ajattelua ja toimintaa koskevilla arkisilla intuitioillamme on useita merkittäviä rooleja sosiaaliteologisissa ja humanistisissa tutkimuksissa.

Yhtäältä niiden avulla käsitteellistetään tutkimuskohde – ihminen merkityksiä prosessoivana oliona – toisaalta niiden avulla selitetään havaittuja ilmiöitä tai rajataan sitä mitä halutaan selittää. Ajattelua ja toimintaa koskevat intuitiot toimivat tyypillisesti tutkimuksen eksplikoiduttomina presuppositioina. Sosiaalisen konstruoinnin teoria (Berger & Luckmann 1966), joka motivoi lähes kaikkea ”kvalitatiivista” ihmis-tutkimusta, lepää arkisten intuitioiden varassa.

Arkisiin intuitioihin perustuvaa esitieteellistä teoriaa ajattelusta ja toiminnasta kutsutaan yleensä arkipsykologiaksi tai toiminnan teoriaksi. Filosofi ja kognitiotieteilijä Daniel C. Dennett (1981) systematisoi aikoinaan arkipsykologian perusteet ja nimesi näin saadun teorian intentionaaliseksi systeemiteoriaksi.

Intentionaalinen systeemiteoria pyrki tiivistämään arkipsykologian kovan ytimen ja artikuloimaan sosiologian, sosiaalityön, oikeustieteen, kasvatustieteen, psykologian, historian, antropologian, mediatutkimuksen, kauppatieteen, naistutkimuksen ja uskontotieteen taustalla olevan teoreettisen rakennelman. Näille tieteenaloille on yhteistä, että ne pääsääntöisesti käsitteellistävät ihmisen uskomuksia, haluja ja tekemisen intentioita prosessoivana toimijana. Kulttuurintutkimus, joka keskittyy merkityksellistämisen generoimisiin tutkimuskohteisiin (teksteihin, rakennuksiin, huopatöppösiin) edellyttää sekin intentionaalisten systeemien olemassaolon.

Intentionaalisen systeemiteorian keskeinen teesi koskee systeemejä, joiden toimintaa voidaan ymmärtää, selittää ja ennustaa intentionaalisten (mentaalisten) askriptioiden avulla. Ihmiset ovat esimerkillisiä intentionaalisia systeemejä. Ihmiset ajattelevat, haluavat ja toimivat merkitysten, representaatioiden, varassa, eli konstruoivat ja prosessoivat merkityksiä. Representaatiot esiintyvät ihmisissä ainakin uskomuksina, haluina ja tekemisen intentioina. Ihmiset ovat taitavia muodostamaan uusia usko-

muksia, muuttamaan vanhoja, ja toimimaan tavoilla jotka edesauttavat heidän päämääriensä toteutumista (Kamppinen 1987).

Jos kollega S haluaisi, että yliopistossa X investoitaisiin naistutkimuksen sijasta metodologian opetukseen, ja uskoo että jossakin vaiheessa lahjattomammakin kollegat ymmärtävät hänen tarjoamansa argumentit, niin mitä veikkaisimme että S tekee jatkossa? Olisi järkevää ennustaa, että S jatkaa argumenttien esittämistä siinä toivossa, että maailma kuulee. Tässä kohtelemme S:ää intentionaalisen systeeminä, eli systeeminä jonka toimintaa voidaan ymmärtää, selittää ja ennustaa intentionaalisten askriptioiden avulla. Tekemämme ennuste olettaa ainakin kaksi asiaa: (1) että S:llä on ne uskomukset ja halut, joita uskomme sillä olevan, ja (2) että S on rationaalinen, eli muokkaa representaatioita osapuulleen samojen sääntöjen mukaan kuin ihmiset yleensä. Jos S toimii toisin kuin ennusteimme mukaan, ja ryhtyy esimerkiksi argumentoimaan radikaalifeministisen lorututkimuksen professuurin puolesta, joutuisimme tarkistamaan lähtökohtaoletuksiamme.

Ensiksi yrittäisimme saada selville, onko S:llä uusia uskomuksia tai haluja, onko hän päätenyt sille kannalle että radikaalifeministinen lorututkimus onkin metodologiaa parhaimmillaan, vai onko hänelle luvattu metodologian professuuri jos radikaalifeministinen professuuri saadaan ensin. Näiden uusien uskomusten ja instrumentaalisten halujen jäljittäminen edellyttäisi jatkuvasti, että S säilyisi rationaalisena. Vasta viimeiseksi olisimme halukkaita luopumaan rationaalisuusoletuksesta, ja toteamaan että S ei enää kuulu intentionaalisen systeemiteorian alaan. Jos S:n uskomukset, halut ja teot eivät sopisi rationaalisuutta koskevaan teoriaamme, ei meillä olisi enää arkipsykologian keinoja ymmärtää, selittää tai ennustaa hänen toimintaansa.

Tärkeä lisäys, jota on artikuloitu erityisesti kognitiivisessa antropologiassa (Shore 1996, Hutchins 1995) koskee representaatiojärjestelmiä (kulttuurisia malleja, skeemoja, käsitejärjestelmiä, diskursseja): representaatiot eivät antaudu prosessoitaviksi sellaisinaan, toisistaan irrallaan, vaan ne muodostavat systeemejä, jotka sellaisinaan edesauttavat päätelmien tekemistä. Tämä ajatus on metodologisesti äärimmäisen tärkeä, kuten jatkossa tulemme huomaamaan: osa päättelysäännöistä voidaan siirtää esimerkiksi kulttuurisiin malleihin, ja edelleen säilyttää osa päättelysäännöistä yleisinhimillisenä, ylikulttuurisena rationaalisuutena.

Uskonnolliset ainekset ja eksoottiset intentionaaliset systeemit

Intentionaalinen systeemiteoria toimii aika hyvin suomalaisissa yliopistoissa, kun yritämme (joskus epätoivoisesti) saada selville, onko kollegoidemme ajatuksissa tai teoissa hitustakaan järkeä. Miten intentionaalinen systeemiteoria pärjää varsinaisten eksoottisten uskomusten ja tekojen kanssa? Uskontotieteilijät ovat perinteisesti jäljittäneet eksoottisia uskomuksia, haluja ja toimintoja käyttäen intentionaalista systeemiä työkaluna. Representaatiot ja niiden muodostamat järjestelmät vaihtelevat kulttuurista toiseen, mutta varsinaiset päättelyprosessit ovat samanlaisia. Eksoottisia merkityksiä voidaan identifioida paitsi tätä psyykkisen yhdenmukaisuuden oletusta hyödyntäen, myös jaettuun commonsense ontologiaan ankkuroituen. Antropologi Robin Hortonin ajatus (1993) yleisinhimillisestä primaariteoriasta implikoi, että osa representaatioista – commonsense ontologia – on jaettuja, esimerkiksi fyysisen objektin, eläimen, persoonan tai kausaliteetin representaatiot ja niihin kuuluvat päättelyskeemat.

Bradd Shore (1996) on tuonut esille ensiarvoisen teesin argumentoidessaan, että kulttuurisidonnaisten representaatiosysteemien (kulttuuristen mallien) rooli ihmisajattelun ja -toiminnan säätelyssä on suurempi kuin mitä on totuttu ajattelemaan yhtäältä kulttuuriantropologiassa, toisaalta kognitiotieteessä, jotka molemmat ovat olettaaneet intentionaalisia systeemejä ohjaavien päättelysääntöjen olevan ylikulttuurisia. Kognitiotieteen reduktionistisissa suuntauksissa on lisäksi oletettu, ettei kulttuuria olekaan muualla kuin kognitiivisissa prosesseissa.

Intuitionvastaiset representaatiot

Kognitiivisen uskontotieteen kenties tunnetuin edustajaa Pascal Boyeria pidetään vertauskuvallisesti "Toisena Tulemisena" – hänen ajatuksensa ja teoksensa (1994, 2001) ovat mullistaneet uskontotieteen kentän. Boyerin paradigma on saanut lukuisia seuraajia. Uskontotieteen dosentti Ilkka Pyysiäinen (2004) on liittynyt joukkoon, ja syystäkin: kognitiivinen uskontotiede on harpannut aimo askeleen eteenpäin, Boyerin linjaama tutkimusparadigma tuottaa täsmällisiä kysymyksenasetteluja, empiirisiä koeasetelmia ja uskottavia empiirisiä argumentteja. Voi perustellusti sanoa, että uskontotieteessä on syntynyt uusi, tuottelias paradigma. Mircea Eliaden ja Ge-

rardus van der Leeuw in uskontofenomenologiasta on kuljettu pitkä matka eteenpäin.

Boyerin paradigman keskeinen teoria koskee intuitionvastaisia representaatioita, jota Pyysiäinenkin kirjassaan *Magic, Miracles, and Religion* enimmäkseen käsittelee. Intuitionvastaiset representaatiot ovat keskeisessä roolissa uskonnollisissa uskomuksissa, haluiissa ja tekemisen intentioissa. Intuitionvastainen representaatio on malliesimerkki päätelmiä mahdollistavasta kompleksisesta representaatiosta. Esimerkiksi representaatio {Neitsyt Marian patsas joka kuulee rukoukset} koostuu käsitteistä {artefakti} & {kognitiivisia kykyjä}, representaatio {kivi joka tuottaa hyvää onnea} koostuu käsitteistä {eloton luonto} & {kyky vaikuttaa suunnitelmallisesti}. Kompleksiset intuitionvastaiset representaatiot mahdollistavat erilaisia päätelmiä eri konteksteissa, ja tekevät ymmärrettäväksi muun muassa sen, miksi Neitsyt Marian patsaalle rukousta esittäessä on oltava riittävän lähellä: patsaaseen liitetyt kognitiiviset ominaisuudet ovat antropomorfisia ominaisuuksia ja mehän emme kuule jos puhuja ei ole tarpeeksi lähellä.

Analyysia ja reduktioita

Pyysiäisen kirja koostuu 15 luvusta, joista suurin osa on ilmestynyt aikaisemmin kansainvälisillä areenoilla. Kokoelma täydentää ja kommentoi Pyysiäisen aikaisempaa kirjaa *How Religion Works* (2001). Käsillä olevan kirjan artikkeleissa Pyysiäinen analysoi uskontotieteen keskeisiä käsitteitä ja teorioita kognitiotieteen ja analyttisen filosofian työkaluilla. Keskeinen analyysin väline on intuitionvastaisen representaation käsite ja sen taustateoria, joiden avulla Pyysiäinen analysoi ja rekonstruoii mm. ihmeitä, magiaa ja rituaaleja koskevia teorioita. Käsitteeseen pääsevät myös buddhalaisuuden yliluonnolliset toimijat, suullisen perinteen specialistit ja kulttuuriteoriat. Pyysiäisen analyysi on uskottavaa ja mielenkiintoista – esimerkiksi ”ihmeiden” ilmiöluokka identifioituu systemaattisemmin kun se kytketään intuitionvastaisiin representaatioihin.

Tiivistäen voisi sanoa, että Pyysiäinen kytkee kulttuurisia kategorioita kognitiivisiin. Kognitiotieteessä on vahvana suuntauksena edetä kognition tasolta neuraaliselle tasolle, ja etsiä kognitiivisten ilmiöiden neuraalisia vastineita. Tässä hengessä Pyysiäinenkin useampaan otteeseen toteaa, että tämä ja kognitiivinen kyky on todennäköisesti genetiikan ja evoluution ra-

jaama neuraalinen moduuli.

Pääsääntöisesti Pyysiäinen systematisoi uskonnon ja kognition suhteita jäsentämällä jaettuja representaatiojärjestelmiä yhtäältä representaatioiden ominaisuuksien avulla (esimerkiksi intuitionvastaiset representaatiot), toisaalta intentionaalisen systeemin prosessointiominaisuuksien avulla (esimerkiksi hahmontunnistus tai antropomorfismi). Tällaisessa systematisoinnissa representaatiojärjestelmää analysoidaan niiden saman lajisten konstituenttien avulla: analyysissa pysytään intentionaaliselä tasolla. Intentionaalisten systeemien ominaisuuksien ankkuroiminen neuraalisiin systeemeihin on suurimmassa osassa tapauksissa triviaalia: se on sama jos eläintieteessä ekologi toteaisi jokaisesta predaattiosuhteesta että se perustuu soluista koostuviin eliöihin.

Kulttuurin olemassaolo

Kulttuurista Pyysiäinen on samaa mieltä kuin Boyer: kulttuuri on ihmisten mielissä, eikä yksilöpsykologisen organisaatiotason yläpuolella ole kulttuurisia systeemejä.

Kirjan viimeisessä luvussa ”Do cultures exist?” Pyysiäinen yrittää perustella kantaansa. Toisin kuin kirjan muiden lukujen kohdalla, tämän luvun argumentaatiosta löytyy virtahevonmentäviä aukkoja.

Pyysiäinen argumentoi, että koska kulttuurin käsite on kulttuurintutkijoiden käyttämä yleiskäsite, siitä seuraa että kulttuuri on vain ihmismielissä. Pyysiäinen kirjoittaa: ”voimme kysyä missä mielessä kulttuuriset ominaisuudet ovat olemassa. Vastaukseni perustuu ajatukselle, että käsite ’kulttuuri’ on yleiskäsite filosofisessa merkityksessä” (s. 222). Tässä sitaatissa Pyysiäinen puhuu kulttuurin käsitteestä. Muutamaa riviä myöhemmin: ”Kulttuuri on yleiskäsite koska se ilmaisee yleisen ’kulttuurisuuden’ ominaisuuden [...] Täten olen osoittanut missä mielessä ’kulttuuri’ on yleiskäsite” (s. 222). Argumentin tässä osassa Pyysiäinen puhuu ensin kulttuurista (siis siitä oliosta johon kulttuurin käsite soveltuu) ja lopuksi vielä varmuuden vuoksi kulttuurin käsitteestä.

Pyysiäinen on ymmärtääkseni tehnyt filosofisen analyysin elementaarivirheen sekoittaessaan käsitteet niihin olioihin jotka kuuluvat termien ekstensioihin. Kulttuurin käsite (jota on tapana merkitä lainausmerkeillä: ”kulttuuri”) on epäilemättä yleiskäsite, joka majoilee ihmismielissä sekä muissa merkitysten kantajissa. Sa-

manlainen yleiskäsite on "kaupunki" jonka ekstensioon kuuluvia systeemejä voidaan tutkia mielin määrin. Kulttuurit *reaalisina systeemeinä* ovat eri asia kuin ne käsitteet, joilla niitä identifioidaan ja systematisoidaan. Jos Pyysiäisen argumentti pitäisi paikkansa, seuraukset olisivat tuhoisia minkä tahansa tieteenalan kannalta: esimerkiksi koska kaupungin käsite on yleiskäsite, ei kaupunkia ole olemassa.

Pyysiäinen vertaa kulttuurin ontologista statusta matemaattisten olioiden ontologiseen statukseen tavalla, joka kertoo hänen sitoutuvan varsin helposti kyseenalaistettavaan reduktionismiin ja geneettiseen virhepäätelmään. Hän kirjoittaa: "Hyväksyn Popperin ratkaisun ja oletan että matemaattiset oliot ovat ihmismielen tuotetta. Siinä määrin kuin tämä on totta, matematiikan ontologiaa koskeva filosofinen ongelma muuttuu empiiriseksi kysymykseksi, johon kognitiivisen neurotieteen tulisi antaa vastaus" (s. 225). Tämä argumentti on oppikirjaesimerkki geneettisestä virhepäätelmästä. Ihmisen biologiasta riippuvainen systemi palautetaan ihmisen biologiaan.

Loppupäätelmä, koska se sitten matematiikkaa tai kulttuurisia systeemejä, on joko triviaali tai epäuskottava. Triviaali tulkinta on, että kaikilla kulttuurisilla ja kognitiivisilla aktiviteeteilla on jokin neuraalinen vastine. Epäuskottava tulkinta, jota Pyysiäinenkin ei omien sanojensa mukaan kannata, on se että kulttuuristen aktiviteettien systeemisestä ominaisuudesta voitaisiin tyhjentävästi ja tieteellisesti mielenkiintoisella tavalla kuvata neuraalisten kuvausten avulla.

Lisäksi argumentti sivuuttaa filosofisen ontologian kysymyksenasettelun ja korvaa sen empiirisellä. Empiirisen tutkimuksen avulla ei voida tyhjentävästi selvittää kulttuuristen systeemien olemassaolotapaa, vaan se vaatii ontologista analyysia koskien muun muassa systeemien tapaa olla olemassa. Näin ollen empiirinen ja käsiteanalyttinen tutkimus täydentävät toisiaan (vrt. *Kamppinen* 1996).

Kulttuuristen systeemien empiirinen tutkimus vaatii useiden eritasoisten systeemien tutkimusta. Kulttuurin redusointi psykologiaan on yhtä heikoilla perusteilla kuin sosiologian redusointi psykologiaan tai biologian redusointi fysiikkaan. Kulttuurisen realismin (*Margolis* 2001) mukaan kulttuuriset systeemit ovat fysiikaalisen ja biologisen universumin emergenttejä ominaisuuksia, jotka on syytä lukea todellisuuden kalustukseen kuten muutkin emergentit systeemit. Ja alkuräjähdyksen jälkeen syntyneet systeemit ovat kaikki emergenttejä.

Uskonnon erityiset ominaisuudet

Kognitiivisen uskontotieteen paradigmissa uskonto uhkaa jäädä vähälle huomiolle. Paradigman kulmakivistä esimerkiksi Thomas Lawsonin ja Bob McCauleyn työt tuovat esille uskonnollisista rituaaleista sellaisia aspekteja, jotka löytyvät kaikesta ihmistoiminnasta (*Lawson & McCauley* 1990, *McCauley & Lawson* 2003). Boyerin ja Pyysiäisen käsittelemä intuitionvastaisuus on esimerkki toisenlaisesta asetelmasta: se tuo esille uskonnon erityislaadun verrattuna muuhun ihmistoimintaan ja ajatteluun, ja näin antaa mahdollisuuden etsiä empiirisiin keinoin vastausta siihen, miten uskonnolliset ainekset osallistuvat ajattelun ja toiminnan dynamiikkaan.

Pyysiäisen tuotanto ankkuroituu vahvasti uskontotieteen empiirisiin kysymyksiin ja tieteenalan oppihistorian kannalta relevantteihin kysymyksiin. Kognitiiviseen uskontotieteen kysymyksenasettelujen menestyksenkäs yhdistäminen kuvaa myös Kimmo Ketolan väitöskirjaa (*Ketola* 2002), jossa kognitiivisia tulkinnan työkaluja on käytetty biografisten ja kenttäaineistojen tulkinnassa. Ketolan tutkimus käsittelee karisman kulttuurisia malleja Hare Krishna -liikkeessä. Tom Sjöblomin väitöskirja (*Sjöblom* 2000) soveltaa kognitiivisen analyysin työvälineitä varhaisiin irlantilaisiin tabuihin, käyttäen aineistona säilöttyä traditiota. Molemmille tutkimuksille on tunnusomaista uskonnollisten ilmiöiden sellainen kognitiivinen analyysi, joka ei viittaa neuraalisiin systeemiin tai yritä korvata havaittuja säännönmukaisuuksia alemman tason säännönmukaisuuksilla. Molemmat työt toimivat myös onnistuneina esimerkkeinä siitä, ettei kognitiivisen analyysin ongelmanasettelua tarvitse rajoittaa laboratorio-olosuhteisiin, tilanteisiin joissa ihminen paraikaa läpikäy uskonnollista kokemusta.

Lännen ja idän kulttuuriset kaavat

Samaan aikaan kun kulttuuristen systeemien tutkijat lähestyvät psykologian pelikenttää, osa psykologeista tutkii entistä intensiivisemmin kulttuuristen mallien tai kaavojen roolia ajattelussa. Psykologiassa, kulttuuriantropologiasa ja uskontotieteessä on ollut vahvana ajatus, että ihmisen psykologia on universaalia – kulttuurinen vaihtelu tulee siitä kun erilaisia representaatio-systeemejä prosessaoidaan yhtä tyyppiä olevassa laitteessa. Kuten edellä oli puhetta,

tämä oletus on jo sellaisenaan hankala, koska kompleksiset representaatiosysteemit sisältävät kulttuurisidonnaisia päättelyskeemoja.

Psykologi Richard E. Nisbett jos kuka on varhaisemmissa teoksissaan ollut rakentamassa yleistä teoriaa ihmisajattelusta. Kognitiotieteen klassikko *Induction – Processes of Inference, Learning, and Discovery* (Holland et al. 1986) pyrki kertomaan älykkäiden systeemien tiedonmuodostusprosessista yleensä, tai merkkiteos *Human Inference – Strategies and Shortcomings of Social Judgement* (Nisbett & Ross 1980) oli tarkoitettu kertomaan ihmisistä yleensä, ei erikseen amerikkalaisista tai kiinalaisista.

Nisbettin tuore kirja *The Geography of Thought – How Asians and Westerners Think Differently ... and Why* (2003) kertoo jännittävän tarinan ajattelun kulttuurisidonnaisuudesta, siitä miten kulttuuristen representaatiosysteemien mukana tulee koko joukko opittuja päättelysääntöjä.

Nisbettin keskeinen väite koskee Idän (lähinnä Kiinan, Korean, Vietnamin ja Japanin) Lännen (Pohjois-Amerikan ja Euroopan) ajattelumallien eroja. Tiivistäen, erot koskevat seuraavia piirteitä:

1) Havainnossa Itä keskittyy enemmän ympäristöihin ja olioiden välisiin suhteisiin, kun taas Länsi keskittyy objekteihin. Ero holistisen ja atomistisen käsitteellistämisen välillä on perustava ja kauaskantoinen. Objekteista yksilöllisen toimijan kategoria on Lännelle keskeinen.

2) Todellisuuden konstituutiota koskevissa käsityksissä Itä keskittyy substansseihin, siihen mistä oliot on tehty, kun taas Länttä kiinnostavat objektit.

3) Todellisuuden hallittavuutta koskevissa käsityksissä on eroja. Itä uskoo vähemmän todellisuuden hallintaan kuin Länsi.

4) Todellisuuden dynamiikassa Itä näkee enemmän muutosta ja Länsi pysyvyyttä.

5) Tapahtumien selittämisessä Länsi käyttää objekteja selittävinä tekijöinä, kun taas Itä selittää kutomalla systeemisen verkoston selitystä varten.

6) Todellisuuden organisoinnissa Länsi käyttää dikotomisia kategorioita ja Itä relationaalisia käsitteitä.

7) Formaalin logiikan sääntöjen käyttö on luontevampaa Lännelle kuin Idälle.

8) Ristiriitaisuuksien ratkaisemisessa Itä käyttää hanakammin dialektisia menetelmiä, jotka etsivät kompromissia ja kultaista keskitietä, kun taas Länsi pyrkii tilanteeseen, jossa toinen uskomus on osoitettu todeksi ja toinen vääräksi.

Uskontojen, erityisesti Idän ja Lännen välisiä eroista on kirjoitettu paljon. Nisbettin kirjan etu on siinä, että hän ankkuroi eroja kokeellisiin tutkimustuloksiin. Kokeellisen aineiston lisäksi Nisbett viittaa runsaasti kiinalaisen ja kreikkalaisen filosofian ja uskonnon eroihin. Siinä missä kiinalaiset ajattelijat näkivät maailman jatkuvien substanssien muodostamana systeemisellä vuorovaikutuskokonaisuutena, siinä kreikkalaiset ajattelijat näkivät atomaarisista rakennusosista koostuvia objekteja.

Yhdessä kokeessa amerikkalaisille ja japanilaisille koehenkilöille annettiin eri materiaaleista tehtyjä eri mallisia kappaleita, joiden joukossa oli korkista tehty pyramidi. Tälle annettiin nimi *dax*. Seuraavaksi koehenkilöitä pyydettiin osoittamaan uudesta kappalekokoelmasta kaikki *daxit*. Kokoelmassa oli muovista tehtyjä pyramideja ja korkkisia pötkylöitä, mutta ei korkkipyramideja. Amerikkalaiset valitsivat *daxin* suoran muodon perusteella (pyramidin), kun taas japanilaiset pitivät *daxin* kriteerinä sen substanssia. Erot olivat erittäin merkitseviä 4-20 vuotiailla, ja merkitseviä jopa 2-vuotiailla.

Toisessa kokeessa amerikkalaisille ja kiinalaisille koehenkilöille näytettiin erilaisia "talouskasvua", "väestönkasvua" ja muita trendejä kuvaavia käyriä ja pyydettiin jatkamaan niitä. Käyrissä oli valmiina kasvun tai vähenemisen trendejä. Amerikkalaiset piirsivät käyränsä trendiä vahvistaen, kun taas kiinalaisten käyrät eivät olettaneet, että trendi jatkuisi. Idän ajattelulle todellisuus kompleksinen ja monitahoinen paikka, jossa muutos ja epäennustettavuus on sääntö.

Erilaiset kulttuuriset kaavat voivat aktualistua eri tilanteissa. Hong Kongin asukkaista on saatu mielenkiintoisia koehenkilöitä, heillä kun on Idän ja Lännen kaavoja resursseina. Yhdessä koeasetelmassa koehenkilöille näytettiin ensin tyypillistä kiinalaista maalaustaidetta, jonka jälkeen heitä pyydettiin selittämään, miksi toisessa kuvassa oleva kala ui parven ensimmäisenä. Kiinalainen vihje aktioi Idän selitysmallin, joka keskittyi ympäristöön, kalaparveen ja kontekstiin. Toisessa asetelmassa koehenkilöille näytettiin amerikkalaisen kulttuurin avainkuvia kuten Mikki Hiirtä. Tällä kertaa kalan johtajuuden selityksestä löytyi merkitsevästi enemmän yksilölliseen motivaatioon ja agenssiin viittaavia selityksiä ("kala on keulilla koska se haluaa olla ykkönen").

Myös kieli toimii kulttuurisena resurssina. Kun testaus on englanniksi, hongkongilaiset osoittavat enemmän Lännen piirteitä kuin

muutoin.

Kulttuuriset systeemit ja niiden mukana uskonnolliset ainekset osallistuvat kognitioon lukemattomilla eri tavoilla. Koska nämä kaavat tarjoavat ajattelun ja toiminnan malleja, ei pelkkä kulttuurisesta kontekstista erotettu psykologia voi koskaan antaa täydellistä vastausta.

Kulttuuristen ainesten evoluutio ja uskontotiede

Kirjansa lopussa Nisbett kiinnittää huomion Idän ja Lännen kulttuurien erilaisuuksiin esimerkiksi tieteen tekemisen ja argumentaation tavoissa. Idän argumentaatiolle on tunnusomaista kokonaisvaltaisuus, kontekstiherkkyys, kompromissien etsiminen ja konsensuksen haku. Näillä eväillä ei länsimainen tiede olisi päässyt kovinkaan pitkälle, vaan tieteellinen edistys on vaatinut kilpailua, argumenttien kyseenalaistamista, repivää kritiikkiä sekä äänekkään yksilösuorituksen pitämistä tieteellisen toiminnan esikuvana. Nisbett ei kuitenkaan usko länsimaistumisen olevan ainoa trendi globalisaatiossa, vaan hän asettuu Fukuyaman ja Huntingtonin välimaastoon esittäessään, että kulttuuristen ainesten evoluutiossa syntyy entistä enemmän hybridejä systeemejä, jotka koostuvat Idän ja Lännen aineksista, ja joiden tarjoamia kulttuurisia resursseja ihmiset käyttävät pragmaattisin perustein.

Uskontotieteelle kulttuuristen systeemien evoluutio tuottaa haasteita. Jo pelkkä erottelu uskonnon, filosofian ja psykologian välillä tuottaa vaikeuksia kun yritämme jäsentää Kiinan, Japanin tai Intian kulttuurisia systeemejä, tai Perun sademetsäalueen kansanuskoa, jossa tomistinen filosofia sekoittuu alueen alkuperäiskansojen etno-ontologiaan. Uskontojen hybridisaatio eli niiden hajoaminen ja sekoittuminen muihin systeemeihin edellyttää, että uskontojen sijasta puhumme entistä useammin uskonnollisista tai maailmankuvallisista aineksista, joilla toisinaan on määräävä rooli kulttuurisissa systeemeissä, toisinaan vähäisempi.

KIRJALLISUUTTA

- Berger, P. & Luckmann, T. (1966): *The Social Construction of Reality*. Penguin Books.
- Boyer, P. (1994): *The Naturalness of Religious Ideas – A Cognitive Theory of Religion*. University of California Press.
- Boyer, P. (2001): *Religion Explained – The Evolutionary Origins of Religious Thought*. Basic Books.
- Dennett, D. C. (1981): *Brainstorms – Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Harvester Press.
- Holland, J. H., Holyoak, K. J., Nisbett, R. E. & Thagard, P. R. (1986): *Induction – Processes of Inference, Learning, and Discovery*. MIT Press.
- Horton, R. (1993): *Patterns of Thought in Africa and the West – Essays on Magic, Religion, and Science*. Cambridge University Press.
- Hutchins, E. (1995): *Cognition in the Wild*. MIT Press.
- Kamppinen, M. (1987): On cognitive systems. *Acta Analytica* 3(1987): 7-24.
- Kamppinen, M. (1996): "Filosofian ja empiirisen kognitiotieteen yhteiset kysymykset - Intentionaalisuus ja kokemukset struktuurit." Teoksessa I. Niiniluoto & H. Koskinen (toim.), *Kognitiivisesta naturalismista naturalistiseen kognitioon*. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 1/1996, s. 51-64.
- Ketola, K. (2002): *An Indian Guru and His Western Disciples – Representation and Communication of Charisma in the Hare Krishna Movement*. Helsinki University Press.
- Lawson, E. T. & McCauley, R. (1990): *Rethinking Religion – Connecting Cognition and Culture*. Cambridge University Press.
- Margolis, J. (2001): *Selves and Other Texts – The Case for Cultural Realism*. The Pennsylvania State University Press. University Park.
- McCauley, R. & Lawson, E. T. (2002): *Bringing Ritual to Mind – Psychological Foundations of Cultural Forms*. Cambridge University Press.
- Nisbett, R. E. & Ross, L. (1980): *Human Inference – Strategies and Shortcomings of Social Judgment*. Prentice-Hall.
- Nisbett, R. E. (2003): *The Geography of Thought – How Asians and Westerners Think Differently ... and Why*. The Free Press.
- Pyysiäinen, I. (2001): *How Religion Works – Towards a New Cognitive Science of Religion*. Brill.
- Pyysiäinen, I. (2004): *Magic, Miracles, and Religion – A Scientist's Perspective*. AltaMira Press.
- Shore, B. (1996): *Culture in Mind – Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford University Press.
- Sjöblom, T. (2000): *Early Irish Taboos – A Study in Cognitive History*. Helsinki University Press.

Kirjoittaja on Turun yliopiston dosentti ja uskontotieteen lehtori.